ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 97, Ekim 2019, s. 303-317

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.36766>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
29.07.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.10.2019

Öğr. Gör. Aytunç AYDIN
Ordu Üniversitesi, Türk Müziği Bölümü
aytuncaydin@gmail.com

HORLATMALI DİLLİ KAVAL VE İCRÂ TEKNİKLERİ

Öz

Horlatmalı dilli kaval, ülkemizde özellikle Karadeniz bölgesinde icrâ edilen bir kaval çeşididir. Trabzon, Bolu ve Tokat'ta daha sık görülmektedir. Ancak çalgı ekseriyetle mahalli boyutta icrâ edilmektedir. Profesyonel müzik ortamlarında yaygınlaşması için çalgıya ait fiziksel özelliklerinin iyi şekilde belirlenip yapıya yönelik geliştirilmesi önem arz etmektedir. Çalışmada söz konusu bölgelerde kullanılan bu kaval çeşitlerinin gerek fiziki yapıları bakımından gerekse icrâ teknikleri bakımından benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu çalışma literatürde bulunan sınırlı sayıda araştırmaya kaynak sağlaması bakımından önemlidir. Araştırmada kaynak tarama, analiz ve görüşme teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'de kullanılan kaval çeşitleri, örneklemini ise Karadeniz bölgesinde icrâ edilen horlatmalı dilli kavallar oluşturmaktadır. Sonuç olarak söz konusu bölgelerde kullanılan kaval tiplerinin, fiziksel yapı özellikleri bakımından barındırdıkları farkların, icrâ tekniği açısından çalgıdaki parmak pozisyon kullanımlarını doğrudan etkilediği anlaşılmıştır. Kromatik dizi yapıya sahip horlatmalı dilli kavalların parmak pozisyonu kullanımları açısından daha zengin olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Kaval, Horlatmalı Dilli Kaval, Mahalli İcrâ

HORLATMALI DILLI KAVAL AND PERFORMANCE TECHNIQUES

Abstract

Horlatmalı dilli kaval is a kind of kaval performed in our country, especially in the Black Sea region. It is more common in Trabzon, Bolu and Tokat. However, the instrument is mostly performed in the locally. In order to become widespread in professional music environments, it is important to determine the physical properties of the instrument and develop it for production. In this study, it is aimed to reveal the similarities and differences of these horlatmalı dilli kaval types used in the mentioned regions both in terms of their physical structure and performance techniques. This study is important for providing a limited number of studies in the literature. Resource scanning, analysis and interview techniques were used in the research. The universe of the study consists of kaval types which are used in Turkey and the sample of the study consists of the horlatmalı dilli kaval types performed in the Black Sea region. As a result, it was found that the differences in the physical structure characteristics of the kaval types used in these regions directly affect the use of finger position in the instrument in terms of performance technique. Chromatic string horlatmalı dilli kaval types were found to be richer in terms of finger position.

Keywords: Kaval, Horlatmalı Dilli Kaval, Local Performance

1. GİRİŞ

Yerel çalgılar, yerel müziklerin kuşaklar arası aktarımında başlıca kültür ürünleridir. Ülkemizde *horlatma kaval* olarak adlandırılan tınısal özelliğe sahip dilli kavallar bu kültür ürünlerine bir örnektir.

Genellikle solo olarak mahalli icracılar tarafından icrâ edilmektedir. Albüm çalışmalarında örnek kayıtlara rastlansa da bu kayıtlar sınırlı sayıdadır. THM'nin profesyonel olarak icrâ edildiği TRT'de, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı çeşitli topluluklarda henüz yer edinememiştir. Horlatmalı dilli kavallar, çalındığı yörelerde ancak o toplumun müzik icrâsını yansıtmakta olup tüm yöreleri icrâ edebilecek standart fiziksel özelliklere sahip değildir.

Horlatmalı dilli kaval yapma ve çalma geleneğini yaşatmaya çalışan ustalar sınırlı sayıdadır. Yapımcı ve icrâcı olarak Trabzon'lu Kerim Aydın ve Tokat'lı Yaşar Güç, icrâcı olarak Bolu'lu Musa Tuğral günümüzdeki temsilcilerine örnek olarak verilebilir.

Horlatmalı dilli kavalların unutulmadan gelecek kuşaklara aktarılması kültürel mirasımızın korunması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada kavalın tarihçesinden bahsedilmiş, Trabzon, Bolu ve Tokat'ta kullanılan horlatmalı dilli kaval çeşitlerinin yapısal özelliklerine değinilmiş, çalgıda kullanılan icrâ teknikleri incelenmiş ve çalgı ile ilgili bazı terimler açıklanmıştır.

Kavalın Tarihçesi

Kaval, bölgelere göre yapısal bakımdan çeşitlilik göstermekte ve farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Bu anlamda kaval kelimesi içinde birçok çalgıyı barındıran geniş bir aileyi temsil etmektedir (Yurtçu, 2006: s.8).

Tüm kaval çeşitlerinin fiziksel açıdan ortak özelliği, içi boş boru şeklindeki çeşitli malzemeler üzerine açılmış deliklerden oluşmuş olmasıdır. Yapısal bakımdan bu temel ortak özellik baz alındığında kavalın çok eskilere dayandığı söylenebilir. 2008 yılında Almanya'nın Ulm şehrinde Hohle Fels mağarasında bulunan bir çalgı, termoluminesans tarihlendirme yöntemiyle yaklaşık 36.000 yıl olarak tarihlendirilmiştir (Aytek, 2010: s.82-83).

Şekil 1. Kemikten yapılmış kaval¹

Bu bağlamda çalgının tarihini Paleolitik çağa kadar götürmek mümkün görünmektedir. Ancak sesin doğrudan çıkmasını sağlayan dil denilen düzeneğin, kavallarda ilk olarak ne zaman kullanıldığına ve bu tip kavalların ilk defa hangi coğrafyada görüldüğüne dair kesin bir bilgi mevcut değildir.

Kavalın kökenine ait, arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan bazı bulgular şu şekildedir;

“Macaristan’da yapılan kazılar arasında bir Avar mezarında bulunan Turna kuşunun kemiğinden yapılmış “çifte kaval” “(Uçan’dan aktaran Atasoy, 2013, s:90).

“Geissenklösterle mağarasının yakınındaki Aurignacien katmanlarında bulunan 3 delikli flüt” (Aytek, 2010: s:83).

Pireneler’deki (Fransa) Isturitz bölgesinde, Üst Paleolitik döneme ait 22 kuş kemiği flütü (Aytek, 2010: s:83).

“Aşağı Avusturya’daki Wachau vadisinde bulunan diğer bir flüt” (Aytek, 2010: s:83).

Slovenya’da Ivan Turk tarafından keşfedilen Divje Babe flütü olarak bilinen çalgı (<https://www.revolvy.com/page/Paleolithic-flutes>, ET:2019.08.08).

“M.Ö. 2800 yıllarına ait bir Sümer mezarında bulunan Sümer flütü” (Erguner’den aktaran Yurtçu, 2006, s:18)

Söz konusu bulgulara ek olarak üzerinde resim bulunan diğer arkeolojik bulgulardan da çalgının geçmişine ait birtakım çıkarımlarda bulunabilmektedir (Yurtçu, 2006, s:17).

Ülkemizde birçok kaval çeşidi kullanılmaktadır. Fiziki yapısı bakımından dilli olup aynı zamanda horlatma tonunun elde edilmesine olanak veren kaval tipleri, Ülkemizde, Tokat’ın özellikle Reşadiye, Niksar ilçelerinde, Bolu’nun Kıbrısçık ilçesinde ve Trabzon’un Çaykara ilçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Düğünler, yöreye özgü festivaller, sohbet ortamları, albümler, bu çalgıların genel olarak icrâ edildiği yerlerdir. Söz konusu icrâ alanlarında gerek solo gerekse eşlik çalgı olarak kullanılmaktadır.

¹ Resim <https://www.nytimes.com> (ET:2019.08.08) sitesinden alınmıştır.

2. YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Horlatmalı dilli kavallar, bir gövde, gövdenin arka yüzünde ağızlık kısmına yakın yere açılan bir hava penceresi ve gövdenin ağızlık kısmına yerleştirilmiş sesin doğrudan çıkmasını sağlayan ve dil denilen bir düzenekten oluşmaktadır. Genel özellikleri dışında kullanıldığı bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir.

Gövde

Horlatmalı dilli kavallar genel olarak iki ucu dışa eğimli silindir biçimindedir. Bu şekil ağaç gövdelerinin oyulmasıyla elde edilir. Gövde üzerinde, parmakların yerleştirildiği delikler, hava penceresi ve dil denilen ek bir parça bulunmaktadır. Trabzon’da ve Tokat’da kullanılanlar tek bir parçadan, Bolu’da kullanılanlar ise üç parçadan oluşmaktadır. Tek parçalı ve üç parçalı horlatmalı dilli kavallara ait çeşitli görseller Şekil 2, 3’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Trabzon bölgesinde çalınan tek parçalı horlatmalı dilli kaval

Şekil 3. Bolu bölgesinde çalınan 3 parçalı horlatmalı dilli kaval

Gövde uzunlukları diyatonik perde yapılı dilli kavallarda 28 cm ile 62 cm arasında iken (Ömer Parlak, kişisel iletişim, 4 temmuz 2019), kromatik perde yapılı kavallarda 50 cm ile 85 cm arasındadır (Yaşar Güç, kişisel iletişim, 4 temmuz 2019).

Yapımında erik, kızılıçık, kiraz, kayısı, dut, armut, şimşir gibi ağaçlar kullanılmaktadır. Sert ağaçların tercih edilmesinin yanı sıra kullanılan malzemenin kalitesi de önemlidir.

Perde Delikleri

Gövde üzerinde bulunan deliklerin sayısı perde dizilişine göre değişmektedir. Trabzon'da kullanılan horlatmalı dilli kavalın ön yüzünde 6 perde deliği bulunurken, Bolu ve Tokat'ta kullanılan horlatmalı dilli kavalların ön yüzünde 7, arka yüzünde 1 perde deliği bulunmaktadır. Gövdenin arka kısmında 1 tane olmak üzere toplamda 7 delikli olup Trabzon'da çalınan horlatmalı dilli kavallarda mevcuttur. Ancak geleneksel yapımda Trabzon'da çalınan kavalların arka gövdesinde perde deliği bulunmamaktadır. Bolu'da kullanılan horlatmalı dilli kavallarda, perde delikleri, üç parçadan oluşan gövdenin orta kısmında yer almaktadır. Bununla beraber Bolu ve Tokat'ta kullanılan horlatmalı dilli kavallarda perde deliği olarak kullanılmayan, başka deyişle parmakların konulmadığı, bir veya birden fazla delik bulunmaktadır. Çalgının akordunun sağlanması ve iyi şekilde tınlaması amacıyla açılan bu delikler, gövdenin en alt bölümünde yer almaktadır.

Çalgı üzerindeki perde delikleriyle ilgili önemli diğer bir fark, deliklerin çapına yöneliktir. Trabzon'da kullanılan dilli kavalların delik çapları, Tokat ve Bolu'da kullanılan horlatmalı dilli kavalların delik çaplarına göre daha küçüktür. Delik çaplarının küçüklüğü parmakların perde delikleri üzerindeki hareket kabiliyetini sınırlamakta ve uşşak, hüseyini makamı dışındaki makamlara ait ezgilerin icrâ edilmesini zorlaştırmaktadır.

Delik çapları diyatonik perde yapılı dilli kavallarda 5 – 7 mm arasında (Ömer Parlak, kişisel iletişim, 4 Temmuz 2019), kromatik perde yapılı kavallarda 13 – 18 mm arasında değişmektedir (Yaşar Güç, kişisel iletişim, 4 temmuz 2019).

Hava penceresi

Dilli kavalları, tınısal açıdan göstermiş oldukları farklılıklara göre iki ayrı grupta toplamak mümkündür. Bu tınısal farklılığı ortaya çıkaran başlıca etken, *hava penceresi* olarak adlandırılan boşluğun gövde üzerinde bulunduğu konumdur. Bu boşluğun bulunduğu konum, icrâcının bu kısma dudaklarıyla temas edip edemeyeceğini, buna bağlı olarak da ortaya çıkacak tınısal özelliği belirler. Hava penceresi ön yüzde bulunan dilli kavallardan düz bir ton, hava penceresi arka yüzde bulunan kavallardan ise düz tona ek olarak *horlatma* denilen ton elde edilmektedir.

Tokat yöresi horlatmalı dilli kavalın ağızlık bölümünün arka yüzünde yer alan hava penceresine ait görsel, şekil 4'de gösterilmiştir.

Şekil 4. Tokat yöresi horlatmalı dilli kavalda arka yüzde bulunan hava penceresi

Dil

Çalgının ağızlık kısmına takılan ve sesin doğrudan çıkmasını sağlayan ek bölüme, düzeneğe verilen isimdir. Ağızlık kısmına üflendiğinde hava akışının sağlanması ve sesin oluşması için gövdenin iç tarafı ve ek parçanın bitiştiği yerde küçük bir açıklık bırakılmaktadır. Horlatmalı dilli kavalların ağızlık bölümünde yer alan dil mekanizmasına ait görseller, şekil 5-6’de gösterilmiştir.

Şekil 5. “Dil” denilen ek parça.

Şekil 6. Ağızlık kısmına yerleştirilmiş dil

Ses Alanı

Diyatonik diziye sahip dilli kavallar 2-2,5 oktav ses genişliğine, kromatik diziye sahip dilli kavallar ise 2,5-3 ses genişliğine sahiptir (Yurtçu, 2006: s. 41-42).

Horlatmalı dilli kavallar çeşitli uzunluklarda yapılmaktadır. Hangi uzunlukta olursa olsun perdelerin isimleri değişmemektedir. Örneğin; 6 delikli (6 ön,) diatonik ses dizisine sahip bütün horlatmalı dilli kavallarda, en alt delik (tüm parmaklar kapalı), en pest şekilde üflendiğinde kaba rast (sol) perdesi olarak kabul edilmektedir. 8 delikli (7 ön, 1 arka) kromatik ses dizisine sahip tüm horlatmalı dilli kavallarda, 1. Pozisyon olarak çalınacaksa en alt delik (tüm parmaklar kapalı) en pest şekilde üflendiğinde kaba düğâh (la), 2. Pozisyon olarak çalınacaksa en alt delik (tüm parmaklar kapalı) en pest şekilde üflendiğinde kaba rast (sol) olarak adlandırılmaktadır. Bununla beraber batı müziği akort sistemi göz önüne alındığında, farklı uzunlukta horlatmalı dilli kavallarda aynı parmak pozisyonu ve üfleme kademesiyle elde edilen bir perdenin frekansı, uzunluklarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Mahalli çalgı yapımcıları farklı tonlarda horlatmalı dilli kaval yapmaktadır. Üç bölgeye ait her kaval tipinden 13 farklı tonda horlatmalı dilli kaval üretilmektedir. Tokat ve Bolu'da batı müziği akort sistemine göre, en pesten en tize, La (220 Hz), La#, Si, Do, Do#, Re, Re#, Mi, Fa, Fa#, Sol, Sol# ve La, Trabzon'da ise Re (293 Hz), Re#, Mi, Fa, Fa#, Sol, Sol#, La, La#, Si, Do, Do#, Re tonlarında yapılmaktadır (Ömer Parlak ve Yaşar Güç, kişisel iletişim, 4 Temmuz 2019). La haricinde diğer tüm tonlarda, kullanılan akort sisteminden kaynaklı yazılan ile duyulan birbirinde farklıdır. Örneğin; akordu Re olarak kabul edilen diatonik dizili (şekil 7-8), kromatik dizili 1. Pozisyon (şekil 9-10) ve kromatik dizili 2. Pozisyon (şekil 11-12) horlatmalı dilli kavalların ses alanı, sırasıyla Türk müziği ve batı müziği akort sistemine göre aşağıdaki gibidir.

Şekil 7-8-9-10-11-12, Türk Mûsikîsi Üzerine Görüşler Analiz ve Yorumlar (Y. Kaçar, 2012:194) adlı kitaptan uyarlanmıştır.

Şekil 7. Diatonik diziye sahip horlatmalı dilli kavalın Türk müziği akort sistemine göre ses alanı

Şekil 8. Diatonik diziye sahip horlatmalı dilli kavalın Batı müziği akort sistemine göre ses alanı

Şekil 9. Kromatik diziye sahip 1. Pozisyon horlatmalı dilli kavalın Türk müziği akort sistemine göre ses alanı

Şekil 10. Kromatik diziye sahip 1. Pozisyon horlatmalı dilli kavalın Batı müziği akort sistemine göre ses alanı

Şekil 11. Kromatik diziye sahip 2. Pozisyon horlatmalı dilli kavalın Türk müziği akort sistemine göre ses alanı

Şekil 12. Kromatik diziye sahip 2. Pozisyon horlatmalı dilli kavalın Batı müziği akort sistemine göre ses alanı

Kullanılan ağaç türü, yapımcılık ve icrâcılık gibi değişkenlerine bağlı olarak çalgı yapımında bir standart oluşturulamamıştır. Çalgıdan çıkabilecek en tiz frekansın, bu değişkenlerle farklılık gösterilebileceği ve bu nedenle ses sahasının sınırlılıklarının da değişebileceği unutulmamalıdır.

Yukarıda gösterilen ses genliklerine sahip olsalar da horlatmalı dilli kavallar, çalındıkları bölgelerde, çalgının kendine özgü tınısal özelliği olan horlatma tonuyla icrâ edildiklerinden ezgiler genelde 1 oktava yakın ses alanı içerisinde seyretmektedir. Ezgilerin çalınmasında bu ses sınırı içerisinde çalınmasının tercih sebebi, horlatma tınısının çok sevilmesi ve icrâcılar arasında bu tınıyı layıkıyla yapabilmenin bir ustalık kriteri olarak görülmesidir. En pesten üflemek şartıyla parmakların en alttan en üste sırayla kaldırılması sonucu oluşan 1 oktava yakın ses alanı içerisindeki perdeler aşağıdaki gibidir.

Şekil 13. Trabzon yöresinde icrâ edilen horlatma dilli kavalın horlatma tonu alanına giren perdeler

Şekil 14. Tokat yöresinde icrâ edilen horlatma dilli kavalın horlatma tonu alanına giren perdeler

Şekil 15. Bolu yöresinde icrâ edilen horlatma dilli kavalın horlatma tonu alanına giren perdeler

Parmakların klavye üzerinde sırayla kaldırılması sonucu horlatma tonu alanı içerisinde oluşan perde sayısı Tokat'da ve Bolu'da kullanılan kromatik diziye ait horlatmalı dilli kavallarda 9 adetdir. Bu sayı, Trabzon'da kullanılan diyatonik diziye ait horlatmalı dilli kavalda ise 7 adettir. Bolu ve Tokat'da kullanılan horlatmalı dilli kavalların perde deliklerinin fazlalığı, ayrıca bu kavalların kromatik ses dizisine sahip oluşu çeşitli makam dizilerine ait seslerin elde edilmesini kolaylaştırmaktadır.

3. İCRÂ TEKNİKLERİ

Çeşitlerine Göre Oturuş ve Tutuş Pozisyonları

Horlatmalı dilli kavallar, uzunlukları fark etmeksizin ayakta ve oturarak çalınabilmektedir. Oturur pozisyondayken çalgı uzun ise sağ veya sol diz, destek amaçlı kullanılmaktadır. Çalgının bu şekilde dize temas ettirilmesi tutuş açısından rahatlık sağlamaktadır. Boyu kısa olan kavallar, ayakta icrâ ediliyorsa, yere 30-45 derecede ve vücudu ortalayacak şekilde tutulmaktadır. Horlatmalı dilli kavallar, Tokat ve Bolu'da genellikle oturarak icrâ edilmektedir. Trabzon'da oyun eşlikli ezgilerde icrâcı çalgıyı genellikle, oyun ekibinin ortasında veya yakınında ve ayakta olacak şekilde çalmaktadır.

Şekil 16. Oturarak çalma pozisyonu

Şekil 17. Ayakta çalma pozisyonu

Dudak Pozisyonu

Horlatmalı dilli kavallarda dudak pozisyonu iki çeşittir. Bu pozisyonlar, kavaldan çıkan iki farklı tınıdan, hangisinin kullanılacağına göre oluşur. Doğrudan ve doğal şekilde üflenerek oluşan düz bir tonda, alt ve üst dudaklar birbirine yakın durmaktadır. Bu pozisyonda dudaklar arasında oluşan boşluk küçüktür. Üflenene hava, çalgının arka tarafında bulunan hava boşluğundan ziyade ağızlığın üst bölümünde yer alan dil denilen mekanizma yönündedir.

Dudak pozisyonun değişmesiyle horlatma adıyla bilinen bir tını elde edilir. Bu tınıyı elde ederken dudağın nasıl bir pozisyonda olduğunu açıklamadan önce horlatmanın ne anlama geldiğini izah etmek uygun olacaktır.

Horlatma, bazı kaval çeşitlerinde aynı perdeden iki veya daha çok sesin aynı anda çıkması sonucu oluşan tınıya, halk arasında verilen isimdir. Kimi bölgelerde bu tınıya *sızlatma* denmektedir. Muzaffer Sarısözen (t.y., 106) Kaval Tulum Çifte isimli yazısında çalgıyı icrâ edenlerin

horlatma tınısını elde etmek için çalgıdan bilinçli bir şekilde polifonik sesler çıkardıklarını belirtmiş ve horlatmayı şu şekilde açıklamıştır:

“Kavalın bünyesinde mevcut armonik sesleri tebarüz ettirecek tarzda nefesi idare etmek sanatı diyebiliriz. İyi dinlenildiği takdirde, horlatılan kavalın daima bir oktav aralıkla iki ses ve çok kere beşli aralıkla bunlara muvazi olarak yürüyen üçüncü bir sesin teşkil ettiği diyatonic bir ahenk kulağa çarpar”.

Tanımdan özetle, horlatma tınısı elde edilirken iki veya daha fazla sesin aynı anda duyulduğu ve kulağa uyumlu geldiği anlaşılmaktadır.

Bu tının elde edildiği dilli kavallar, ses dizisi açısından da *kromatik* ve *diyatonic* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Kromatik ses dizisine sahip horlatmalı dilli kavallar Tokat, Bolu’da görülürken, diyatonic ses dizisine sahip horlatmalı dilli kavallar Trabzon’da karşımıza çıkmaktadır. Her iki kaval çeşidinde horlatma tınısı, alt dudağın hava penceresinin bulunduğu kısma, aşağı yönde hareket ettirilmesiyle oluşmaktadır.

Horlatma tınısının elde edilmesi için, alt dudak, kavalın arka tarafında ağızlık bölümünde yer alan hava penceresine kaydırılır ve bu kısımda bulunan boşluğun alt sınırına kadar iner. Üst dudakta herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Bu pozisyonda alt dudağın aşağı yönde hareketi sebebiyle dudaklar arasında oluşan boşluk büyümektedir.

Parmak Pozisyonları

Pozisyon, çalgı çalan icrâcının, fiziksel açıdan duruş biçimini anlatmak için sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Fiziksel açıdan duruş biçimi, oturuş, tutuş, dudak ya da parmakların çalgı gövdesi üzerindeki konumuyla ilgilidir.

Kaval ailesini oluşturan çalgılarda temel olarak 1. Pozisyon ve 2. Pozisyon olarak adlandırılan pozisyon kavramıyla anlatılmak istenen, parmakların çalgı gövdesi üzerindeki esas konumudur. Bu esas konumda kaval çeşitlerine ve kullanılan pozisyona göre 5, 6 veya 7 parmak kapalı konumda olup bu şekilde üflenerek elde edilen en pest perde kaba düğâh olarak kabul edilmektedir. Pozisyon kullanımları, çalgının sahip olduğu ses dizisinin diyatonic veya kromatik oluşuna göre değişmektedir.

Diyatonic diziyeye sahip dilli kavallar sadece 2. Pozisyon ile çalınabilmektedir. Perdelerin sıralanış biçimine bağlı olarak transpozisyon açısından elverişli olmadığından tek pozisyon kullanılmaktadır. Bu pozisyonda parmakların temel konumu, en alt delik açık, diğer delikler ise kapalı olacak şekildedir. En pestden başlanarak üflenmesiyle oluşan ana ses kaba düğâh perdesi olarak kabul edilir. Trabzon iline ait horlatmalı dilli kavallarda 2. Pozisyon ile icrâ edilmektedir. Diyatonic diziyeye sahip dilli kavallarda kullanılan 2. parmak pozisyonu şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 18. Diyatonic Yapıdaki Kaval 2. Pozisyon Parmak Konumu (Trabzon)

Kromatik diziyeye sahip dilli kavallar transpozisyon açısından elverişli olup hem 1. Pozisyon hem de 2. Pozisyon ile çalınabilmektedir. 1. pozisyonda kaval delikleri tamamen kapatılır ve en pestden başlanarak üflenmesiyle oluşan ses, kaba düğâh perdesi olarak kabul edilir. Bu pozisyonun en büyük avantajı, THM’de, hüseyini ve uşşak makamlarından oluşan ezgilerin seslendirilişinde horlatma denilen tınının daha çok perdede elde edilmesidir. Çobanlar arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Kromatik diziyeye sahip dilli kavallarda kullanılan 1. parmak pozisyonu şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 19. Kromatik Yapıdaki Kaval 1. Pozisyon Parmak Konumu

2. pozisyonda ise en alt delik açık bırakılır. Parmaklar bu konumdayken en pest şekilde üflendiğinde oluşan ses kaba düğâh perdesi olarak kabul edilir. Kromatik diziyeye sahip dilli kavallarda kullanılan 2. parmak pozisyonu şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 20. Kromatik Yapıdaki Kaval 2. Pozisyon Parmak Konumu

Tokat ve Bolu’da çalınan horlatmalı dilli kavallar sahip oldukları kromatik diziden dolayı 1. Ve 2. Pozisyonda çalınabilmektedir. Ancak mahalli icrâ göz önünde bulundurulduğunda, Tokat’ta 1. Pozisyon, Bolu’da ise 2. Pozisyon tercih edilmektedir. Aynı ses dizisine sahip çalgılarda farklı parmak pozisyonlarının benimsenmesi yörelerin kendine özgü müziksel kimliğiyle ifade edilebilir.

Nefes Çevirme Tekniği

Horlatmalı dilli kavalların dışında ülkemizde kullanılan tüm yerel çalgılarda, ezgilerin icrâ ediliş sırasında nefes çevirme ya da nefes döndürme olarak adlandırılan teknik uygulanmaktadır. Bu tekniğin kullanımı, bol tekrardan oluşan uzun müzik cümlelerinin, aralıksız şekilde seslendirilmesine imkân vermektedir. Tekniğin kullanımı sayesinde icrâcı yorulmadan ve zorlanmadan uzun süreli üfleyebilmektedir. Nefes Çevirme tekniği, ezgi seslendirilmeye başlanır başlanmaz uygulanabilir. Tekniğin kullanımının başlama zamanı icrâcının tercihin ve ihtiyacına göre değişebilmektedir. Tekniği, kimi icrâcı, ciğerlerine aldığı her havanın, bitmeye yakın hissettiği zamanda uygulamaya başlarken kimileri ise ezginin daha ilk notalarından başlayarak uygulamaktadır. A. Serdar Kastelli (2004), nefes çevirme tekniğini şu şekilde açıklamıştır (s.24):

“Ciğerlerdeki hava bitmeye yakın, ağız boşluğuna ve üst gırtlığa alabildiğince hava biriktirilir. Aynı anda ciğerlerden gelen havanın gelişi gırtlak kapatılarak engellenir. Ağız boşluğunda biriktirilen hava ile kamışın öttürülmesi devam ettirildiği sırada da burundan ciğerlere çok kısa bir

süre içerisinde hava alınır. Bu işlem çok kısa bir sürede gerçekleşir ve ezginin çalım işlemi kesintisiz devam ettirilir”.

Vibrato (Süsleme tekniği)

Antik Yunan’a kadar uzanan bu teknik icrâya anlam katması bakımından önemlidir (Karşal 2008; aktaran Onuk, 2018).

Vibrato, sabit bir perdenin (sesin), 0,5 aralığa kadar tiz ve pest yönünde periyodik olarak değiştirilerek icrâ edilmesidir (Zeren, 1997, s. 278-279).

Vibrato sırasında her ne kadar esas sesin frekansı tiz ve pest yönde hareket etse de bu frekans farklılıkları kulağın hemen ayırt edebileceği büyüklükte olmadığından duyulan ses temel sestir. Bu nedenle vibrato tekniğinin uygulanmasıyla meydana çıkan ses değişiklikleri porte üzerinde gösterilmez. Hangi seste vibrato yapılacağını veya yapıldığını belirtmek için notanın üzerine *vib*, *vb* gibi kısaltmalar konmaktadır.

Kaval ailesindeki çalgılarda vibratoyu sağlayan üç farklı temel uygulayış vardır. Bunlar;

A) Kolların kullanımıyla

Bu uygulanış stilinde vibrato, çalgının kol yardımıyla yukarı aşağı veya sağa sola hareket ettirilmesiyle sağlanmaktadır.

B) Parmakların kullanımıyla

Bu uygulanış stilinde parmaklar, klavye zerindeki perdeden tamamen ayrılmayacak derecede, başka deyişle temel sesin dışında bir sesin hissettirilmeyeceği ölçüde, esnek bir biçimde yukarı aşağı hareket ettirilir.

C) Nefes yoluyla

Bu uygulanış stilinde, vibrato, akciğerlerdeki hava basıncının azaltılarak ya da artırılarak değiştirilmesiyle sağlanır. (Turgay, 2017, s. 74-76).

Bu üç ayrı genel stilden ikisi veya hepsi birden kaval çeşidine göre uygulanabilmektedir. Dilsiz kavallarda her üç stil uygulanarak vibrato yapılabilir. Ancak horlatmalı dilli kavallarda vibrato, parmakların kullanımıyla veya nefes yardımıyla yapılabilir. Ön dişlerin, horlatmalı dilli kavallarda bulunan dil denilen bölgeye çok yakın durması, hatta ekseriyetle bu bölgeye temas etmesi, çalgının kol yardımıyla hareket ettirilmesini engellemekte ve dolayısıyla vibratonun ancak parmak ve nefes yardımıyla yapılabilmesini mümkün kılmaktadır.

Dil Tekniği

Dil, üfleli çalgılarda seslerin başlangıçlarında ve sonlandırılmalarında *artikülatif* belirleyicidir ve seslerin farklı karakterlerde başlatılıp sonlandırılmasını sağlamaktadır (Öztunç, 2005: 9).

Bunu sağlamak için dil, ağız içinde genel olarak üst dişlere doğru ileri-geri hareket ettirilmektedir. Bu hareket sırasında “tu, tü, du, dü vb. hecelerden faydalanılır. Esasen bu heceler, henüz çalgıya üflenmeden önce dil hareketinin yapılmasıyla duyduğumuz hecelerdir. Çalgıya üfleme esnasında bu heceler, çalgıya üflenmeden önceki denemedeki gibi elbette duyulmaz. Heceler, hangi nota birimine nasıl bir vurgu yapılacağına kolaylık sağlamaya yaramaktadır. Horlatmalı dilli kavallarda uygulanan dil teknikleri üç farklı şekildedir. Bunlar;

- Tek Dil

Her bir notaya, dilin “tu”, “du” gibi hecelerle kullanılmasıyla meydana getirdiği vurgulu çalma şeklidir. Bu teknik, ezgilerdeki tüm notalara uygulanabilirlik açısından mümkün olsa da gelecekte icrâlarda hiçbir ezgide baştan sona kullanılmamaktadır.

Şekil 21. Alaçam adlı eserde uygulanan tek dil tekniği²

- Çift Dil

Arka arkaya çalınan iki notanın, birincisinin “tu”, “du” gibi hecelerle, ikincisinin ise “ku”, “gu” gibi hecelerle seslendirilmesi sonucu oluşan tekniktir. Her tempoda uygulanabilir. Ancak dil hareketinin yetersiz kaldığı yüksek tempolu ezgilerde, tekniğin kullanılması, ezginin icrâ edilebilmesi için zorunluluk gerektirir.

Horlatmalı dilli kaval icrâcılığında çift dil tekniği uygulananışında ikinci nota seslendirilirken “hu” hecesi kullanılır. Yöre ve mahalli icrâcının çalış stiline göre bu heceye, yanak avurtları³ da kullanılarak nefes vurgusu yapılmaktadır. Bu hareket sırasında her iki yanak notanın seslendirilişine eş güdümlü olarak sağ ve sol yönde hafifçe şişip inmektedir. Bu teknik, Bolu yöresine ait, tempo açısından tekniğin rahatça uygulanabileceği ezgilerde sıklıkla kullanılmaktadır.

Şekil 22. Kıbrıscık Çiftetelli adlı eserde uygulanan çift dil tekniği⁴

- Üçlü Dil

² Eser, Yaşayan İnsan Hazinesi Yaşar Güç adlı albümden tarafımcı dinlenerek notaya alınmıştır. İcracı Yaşar Güç'tür. Eser albümdе 7 numaralı sıradadır.

³ Yanağın ağız boşluğu hizasına gelen bölümü (TDK, 2011, s:193)

⁴ Eser, <https://www.youtube.com/watch?v=mC7GqDbVi4> (ET: 2019.08.08) adresinden tarafımca dinlenerek notaya alınmıştır. Eseri icrâ eden kişi Ömer Öztekin'dir.

Üç notadan oluşan tartımların veya nota kümelerinin kullanıldığı durumlarda uygulanabilmektedir. Tartımı veya nota kümesini oluşturan üç notadan birincisi “tu”, “du” gibi hecelerle, ikincisi “ku”, “gu” gibi hecelerle ve üçüncüsü ise yine “tu”, “du” gibi hecelerle seslendirilmektedir.

Horlatmalı dilli kaval icracılığında üçlü dil tekniği nadir görülmektedir. Uygulanışında ikinci nota seslendirilirken “hu” hecesi kullanılır.

Şekil 23. Şakşaklı Sallama adlı eserde uygulanan üç dil tekniği⁵

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Karadeniz bölgesinde özellikle Bolu, Tokat ve Trabzon’da kullanılan horlatmalı kaval çeşitlerinin fiziksel özelliklerinin ve bu çalgılarda kullanılan icrâ tekniklerinin belirlenip mukayese edilmesine yönelik olan çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Fiziksel yapıları açısından bu kaval tiplerinde, hava penceresi, dil, yapımında kullanılan malzeme özelliklerinin birbirlerine benzediği, delik sayısı, uzunluk, çap özelliklerinin ise birbirlerinden farklı oldukları görülmüştür.

İcrâ tekniği açısından horlatma, nefes çevrimi, dudak pozisyonu, oturuş pozisyonu özelliklerinin birbirlerine benzediği, parmak pozisyonları özelliklerinin ise birbirlerinden farklı olduğu görülmüştür.

Bolu ve Tokat’da kullanılan horlatmalı dilli kavalların Trabzon’dakilere kıyasla pozisyon çeşitliliği, perde delikleri ve yapısında barındırdığı ses dizisi özelliği açılarından daha avantajlı olduğu, buna bağlı olarak da profesyonel çalgı topluluklarına daha iyi uyum sağlayacağı anlaşılmıştır.

⁵ Eser, <https://www.youtube.com/watch?v=t789DGSovpg> (ET: 2019.08.08) adresinden tarafıma dinlenerek notaya alınmıştır. Eseri icrâ eden kişi Kerim Aydın’dır.

Horlatmalı dilli kaval yapımcıları ve icrâcıları az sayıdadır. Yok olma tehlikesine karşılık çalgıya özgü yapım ve icrâ sanatı akademik düzeye taşınmalıdır. Horlatma dilli kaval çeşitlerinin profesyonel icrâ ortamlarında da rahatlıkla kullanılabilmesi için çalgının yapımına yönelik belirli standartlar oluşturulmalıdır. THM icrâ topluluklarında diğer melodik çalgılarla uyum içerisinde çalınabilecek akortlu çalgılar üretilmelidir. Otantik yapısını bozmadan çalgıların gelişimine katkı sağlayacak yapıma yönelik yenilikler yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Atasoy, U. (2013), Ülkemizde Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında Geleneksel Nefesli Çalgılarımızdan Kaval'ın Yeri Ve Önemi, Erciyes İletişim Dergisi "akademia" 2013 Cilt (Volume): 3, Sayı (Number): 2, (88-98).
- Ahmet İhsan Aytok. İlk Müzik Aleti Flüt, Bilim ve Teknik Dergisi, sayı 506, (Ocak 2010) s. 83.
<https://www.nytimes.com/2012/05/29/science/oldest-musical-instruments-are-even-older-than-first-thought.html> (ET:2019.08.08).
- <https://www.revolvy.com/page/Paleolithic-flutes> (ET: 2019.08.08)
- Kaçar, Y. G. (2012). Türk Mûsikîsi Üzerine Görüşler Analiz ve Yorumlar. Ankara: Maya Akademi Yayıncılık, 194
- Kastelli, A. Serdar, (2004), Türk Halk Oyunlarında Kullanılan Nefesli Çalgıların Orkestrasyon İçindeki Kullanımı ve Yörelere Göre İncelenmesi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Onuk, Ö. (2018). Flütte Vibrato: Tarihsel Bir Bakış Açısı, sayı:71, s. 164. Doi: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.13771>
- Öztunç, A. (2005), Üflemeli Çalgıcının Anatomisi, İstanbul: Bemol Yayıncılık, 9.
- Sazısözen, Muzaffer, (t.y.), Kaval Tulum Çifte, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi, s. 106.
- TDK (2011). Türkçe Sözlük, s. 193.
- Turgay, H. (2017). Flüt Vibratosunun Teknik, Müzikal ve Kültürel Boyutu. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 3 (2), 74-76.
- Yurtçu, C. (2006), Bir Performans Aracı Olarak Kaval ve Teknik Gelişimi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Youtube. (2019). Bolu'lu Ömer Öztekin Kıbrıscık Çiftetelli Kaval Havası. <https://www.youtube.com/watch?v=7mC7GqDbVi4> adresinden erişildi. (ET:2019.03.19)
- Youtube. (2019). Çaykara Kerim Aydın Şakşaklı Sallama <https://www.youtube.com/watch?v=t789DGSovpg> adresinden erişildi. (ET:2019.03.20)
- Zeren, A. (1997). Müzik Fiziği. İstanbul: Pan Yayıncılık, 278-279.